

6. *Современные проблемы топливообеспечения и топливоиспользования на ТЭС/ Говсиевич Е.Р., Мельников А.П., Селиверстова О.Д., Эдельман В.И. / Под общей ред. Эдельмана В.И. – М.: Энергоатомиздат, 2002. – 368 с.*

7. *Корпан Р.В., Коцко Т.А. Интеграція підприємств паливно-енергетичного комплексу як чинник підвищення їх еколого-економічної ефективності // Наукові вісті НТУУ “КПІ”. — 2004. – № 4. – С. 5–13.*

8. *Гусева І.І. До формалізації опису товарно-фінансових потоків в інтегрованому паливно-енергетичному об'єднанні // Наука молода. – 2007. – №2. – С. 125–131.*

9. *Лопатников Л.И. Экономико-математический словарь: словарь современной экономической науки. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2003. – 520 с.*

10. *Коцко Т.А., Сорокопуд С.А., Гусева І.І. До моделювання впливу вертикально інтегрованих паливно-енергетичних об'єднань на еколого-економічний стан території // Економіка природокористування і охорони довкілля. - К.: РВПС України НАН України, 2007. – С. 110–117.*

11. *Артеменко А.В., Частоколенко І.П. Утилізація відходів як чинник впливу на економічний потенціал територіального утворення // Економіка природокористування і охорони довкілля. - К.: РВПС України НАН України, 2007. – С. 257–264.*

УДК 330.15

О.І. ОЛЕКСЮК
ШАР-АГЕНСТВО “РАДНИК”

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА РИНКОВУ ОЦІНКУ ПРИРОДНОГО КАПІТАЛУ

Оцінка природних багатств країни, її зміна у процесі економічного розвитку є важливими завданнями для економіки природокористування. Коли природні ресурси осмислюються у капітальній формі, що свідчить про їх потенційну участь у процесах виробництва і споживання, така оцінка набуває особливого значення для економіки. Тому і зміни, що відбуваються в економічній системі, значною мірою впливають на оцінку природного капіталу як найбільш вивченої щодо корисних властивостей частини природного багатства. Світова фінансова криза, безперечно, також коригує оцінку природного капіталу. Тож метою статті є виявити механізми та наслідки цього впливу, визначальні фактори у процесі стагнації чи рецесії економічної системи.

Категорія природного капіталу попри доволі широке використання за останнє десятиліття у вітчизняних працях з економічної теорії та дослідженнях економіки природокористування практично не отримала глибокого ґрунтового наукового осмислення. Часто під цим терміном розуміють природні ресурси у широкому значенні. Однак при такому загальному трактуванні переважно втрачається основоположна капітальна сутність категорії.

Зазначена категорія пов'язана з появою похідних визначень капіталу у його класичному розумінні. Ще А. Сміт розглядав капітал як запас, що використовується для господарських потреб і приносить дохід [1]. Вже у

визначенні, запропонованому одним з основоположників економічної теорії, спостерігається двоякість природи капіталу, що перебуває у двох формах – *виробничій* (використання для господарських потреб) і *грошовій* (здатність приносити дохід). По суті, ці дві форми характеризують капітал як фактор виробництва і самовідтворення. Розширене тлумачення категорії *капітал* започатковано у працях Є. Бем-Баверка. На думку його послідовників, капітал – це будь-яка річ, будь-що (актив), що забезпечує потік „доходу” у формі чи-то грошей, чи-то товарів і послуг [2].

Властивість виробляти дохід є базою для оцінки землі та інших природних ресурсів. Останні, що використовуються у виробництві як засоби праці (вітер, припливи, водопади, геотермальні джерела тощо – природні сили) та предмети праці (корисні копалини, ліс, вода тощо – природні джерела речовини, що підлягає обробітку) відносяться відповідно до основного чи оборотного капіталу. Земля як фактор сільськогосподарського виробництва взагалі унікальна через здатність відтворювати продукт завдяки родючості. Вона є водночас і предметом праці (у виробництві засобів виробництва), і засобом праці (у виробництві предметів споживання) і відноситься до основних виробничих фондів сільського господарства. Слід підкреслити, що у якості капіталу тут виступають лише включені у процес виробництва природні ресурси, тобто ті, до яких прикладається суспільна праця, що робить їх елементами суспільного багатства. Частина ж природних ресурсів, котра на певний момент залишалася неохопленою прикладанням людської праці, виступала у якості виробничого потенціалу, багато десятиліть в економічній теорії розглядалась або взагалі за рамками національного багатства, або в кращому випадку як його потенційна частина.

Широке трактування капіталу як наукової категорії вимагає розгляду природних ресурсів, що не задіяні у процесі суспільного відтворення, як ще одного специфічного виду капіталу. Досить вдале, на наш погляд, визначення природного капіталу запропонував О.В. Кривень [2]. Зокрема, ним природний капітал розглядається як сукупність наземних екологічних систем (екосистем) і є вихідним капітальним активом (запасом природних ресурсів), з якого ресурси залучаються в господарський оборот (потік ресурсів, похідний актив) і нарівні з іншими активами (традиційним фізичним капіталом) беруть уже безпосередню участь у виробництві. Саме економічна виправданість є критерієм віднесення природних ресурсів до категорії економічних ресурсів.

Тому залучення у виробництво, наприклад, деяких природних сил (енергії сонця, вітру, припливів тощо) за традиційними розрахунками економічної ефективності недоцільне, тобто дані природні ресурси не розглядаються як економічні, а отже, і як капітал. Однак урахування всіх соціальних, екологічних і пов'язаних з ними економічних переваг використання таких природних факторів у процесі суспільного відтворення, цілком можливо, забезпечить позитивний економічний результат, що дасть підстави розглядати ці природні ресурси у якості капіталу. Останні зараз можуть бути незалученими до

господарського процесу з певних причин¹, але повинні існувати техніко-технологічні та виробничі можливості для цього. Необхідно зазначити, що все більше природних факторів – елементів природного середовища, природних умов і навіть цілих екосистем – з прискоренням НТП у сфері природоперетворюючої діяльності стають ресурсами процесів суспільного відтворення, набувають якості економічних ресурсів.

Отже, природний капітал складається з двох частин: залученої у суспільне виробництво та потенційної, що, власне, є характеристикою будь-якого іншого виду капіталу: людський капітал і капітал, створений людиною, обов'язково задіяні частково у процесі суспільного відтворення. Відновні природні ресурси у якості природного капіталу можуть представляти як залучену у виробництво його частину, так і потенційну, тоді як невідновні – лише потенційну. Ті економічні ресурси, що в процесі використання людиною здатні виконувати свої природні функції, не вилучатися з природних процесів (худоба чи вітер), є елементами природного капіталу. Задіяні у виробництві сировинні природні ресурси (як-то деревина чи руда) втрачають свої природні функції як елементи екосистеми, вилучаються з природних процесів, стають предметами праці, тобто елементами створеного людиною капіталу.

У зв'язку з можливістю майбутнього включення у виробництво й отримання внаслідок цього доходу, природні ресурси набувають вартісних характеристик і одержують грошову оцінку. Відновні природні ресурси (переважно це природні сили, хоча сюди відносяться і джерела природних речовин – земля (грунти) та біота) відтворюються за рахунок природних властивостей, окремо чи за участі людської праці і тому вважаються обмеженими економічно [3]. Розширене відтворення такого капіталу, як правило, можливе лише при втручанні людини у природні процеси. Те ж саме стосується цілих природних екосистем з певними природними умовами, які мають унікальне лікувальне та рекреаційне значення для людини і є економічним ресурсом, що може використовуватися у процесі суспільного відтворення.

Невідновні природні ресурси (переважно джерела природної речовини – мінеральної сировини), хоча є абсолютно обмеженими (можуть використовуватися у первісному стані лише раз), також спроможні певним чином “відновлюватися” для господарського використання. З погляду економічних процесів відтворення невідновних ресурсів здійснюється кількома основними шляхами: пошуком нових родовищ корисних копалин; більш повним використанням усіх корисних якостей сировини; зростанням вилучення сировини із природних джерел; повторним використанням корисних якостей речовини у процесі рециклінгу відпрацьованої продукції, віднаходженням речовин-замінників (субститутів). З цього переліку перший спосіб носить

¹ Наприклад, через брак коштів на освоєння і високий ризик для інвесторів, порівняно нижчу економічну ефективність використання, ніж уже залучених аналогічних ресурсів чи їх субститутів, або через прагнення зберегти ці ресурси з метою більш ефективного використання у наступні періоди чи альтруїстичних міркувань для наступних поколінь тощо.

екстенсивний характер, два наступних – інтенсивний, технологічний характер, а два останні – зберігаючий характер, оскільки дозволяють заощадити природний капітал.

Виходячи з наведених характеристик, природний капітал асоціюється з категорією природно-ресурсного [4] чи еколого-економічного потенціалу [5]. Під першим розуміють сукупність природних умов, які знаходяться у певних географічних межах, що забезпечують задоволення екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства [6, с. 86]. При цьому автори такого визначення підкреслюють, що введення поняття природно-ресурсного потенціалу території дозволяє зафіксувати фрагмент реальної природи як цілісність, на відміну від окремих природних ресурсів, які складають цей фрагмент. Тим самим стає можливим комплексне природокористування, тобто розглядається природно-ресурсний потенціал взаємодії суспільної і природної підсистем у цілому. Природний же капітал – це потенціал лише економічно доцільного природокористування. А отже, категорії природного капіталу і природно-ресурсного потенціалу відрізняються не тільки якісно (за визначенням), але й кількісно. Природним капіталом є лише частина природно-ресурсного потенціалу, залучення котрої у процес суспільного відтворення економічно виправдане. Природно-ресурсний потенціал території уособлює в собі природну частину національного багатства.

Категорія *еколого-економічний потенціал* розроблена і використовується у наукових працях менше, ніж природно-ресурсний потенціал. Так, В. Євтушевський наголошує [7], що еколого-економічний потенціал доцільно розглядати з позицій комплексу природних факторів суспільного виробництва у територіальній визначеності, і не всіх природних факторів, а тих, що можуть бути використані у процесі суспільного відтворення. Це означає, що, по-перше, еколого-економічний потенціал включає природні ресурси і природні умови, які набувають економічного характеру; по-друге, вони розглядаються з погляду територіальної обмеженості, наприклад, на рівні окремої держави чи регіону. Дослідник при цьому підкреслює, що не слід забувати про всезагальний характер деяких природних факторів, які мають екстериторіальний вплив на суспільне відтворення, але також можуть враховуватися як елементи еколого-економічного потенціалу [7]. Отже, еколого-економічний потенціал території є категорією менш ємною, ніж природно-ресурсний, водночас відповідною природному капіталу. Якщо еколого-економічний потенціал, з огляду на розробки провідних науковців РВПС України НАН України щодо потенціалу сталого розвитку [6, с. 38], можна назвати потенціалом зростання, то природно-ресурсний – потенціалом розвитку².

² *Потенціал зростання* – техніко-економічна можливість додаткової експлуатації природних ресурсів, що визначається натуральним фізичним запасом природних ресурсів (а також темпами НТП у даній сфері природокористування – авт.), тоді як *потенціал розвитку* – можливість одержання в результаті цього визначених кінцевих соціально значимих результатів, що залежить не тільки від натурального запасу ресурсів, але в тій же мірі є функцією тієї господарсько-соціальної системи, у розпорядженні котрої даний натуральний ресурс знаходиться [6, с. 38].

Отже, еколого-економічний потенціал, що розглядається у якості природного капіталу, є безпосереднім резервом для відтворення суспільної системи. Такий підхід заснований на принципах введення екологічної складової розвитку в рамки суспільної системи, зокрема її економічної підсистеми. Інтерналізація природних факторів суспільного відтворення лише надає їм якісної визначеності, що насправді ендогенно формується в процесі господарського розвитку. Все більша частина природно-ресурсного потенціалу (а сьогодні, безперечно, переважна) з розвитком економіки природокористування набуває ознак еколого-економічного потенціалу, тобто розглядається як природний капітал. У якості еколого-економічного потенціалу намагаються розглядати навіть цілі природні системи, гранична корисність яких у сучасних умовах зростає не лише з погляду забезпечення виробництва ресурсами, але й суспільства сприятливим для проживання і відтворення середовищем [3, с. 25].

Частина еколого-економічного потенціалу забезпечує відтворення і функціонування природної системи території. Тому у науковій літературі її разом з складовими природно-ресурсного потенціалу, що беруть участь у природному відтворенні, часто відносять до категорії так званого критичного природного капіталу. Природні ресурси території, що не залучені до її природного відтворення, натомість становлять некритичний природний капітал. Отже, якщо критичний природний капітал формує середовище існування всієї живої речовини, тобто забезпечує можливість проживання людей і підтримує біорізноманіття планети, то некритичний приймається лише як вхідний чинник у моделі виробничої функції. Виходячи з проведеного вище аналізу, *критичним природним капіталом* є еколого-економічний потенціал території, що забезпечує і природне відтворення. Йдеться про економічні ресурси, що продовжують виконувати свої природні функції. Тобто критичний природний капітал слід розуміти вужче, а саме як залучений водночас у господарське (суспільне) та природне відтворення, а *некритичний* є потенціалом для участі у суспільному відтворенні. Некапітальна частина природно-ресурсного потенціалу, залучена у природне відтворення, має цінність для збереження природної системи. Таким чином, оцінити критичний природний капітал повною мірою можна лише розглядаючи його в рамках соціоекосистеми, яка об'єднує суспільну і природну системи. Відповідно і найбільш широка оцінка природного капіталу в рамках соціоекосистеми має враховувати його значення для її підсистем.

Сьогодні виділяють кілька узагальнених, однак часткових підходів до оцінки природних ресурсів і встановлення плати за їх використання: затратний, результативний, затратно-ресурсний, рентний, відтворювальний, монопольно-відомчий [6, с. 87–89]. Кожен з них має сильні сторони і недоліки, а тому лише їх комплексне і зважене використання дає змогу найбільш повно й *об'єктивно* оцінювати ресурси, що залучаються у суспільне виробництво. Аналогічно оцінюються і природні ресурси, що сприймаються у якості природного капіталу. Результативний підхід найбільш спрощено відображає ринкові

відносини у сфері природокористування, коли результат – наслідок реалізації ресурсу на ринку. Ринкова оцінка природних ресурсів, заснована на попиті та пропозиції, відображає в основному потребу у забезпеченні суспільства конкретними видами ресурсів [8, с. 222]. Ринкова оцінка значно більше залежить від *суб'єктивного фактора* (а отже, менш об'єктивна, ніж запропоновані підходи) особливо з розвитком деривативів – вторинних, похідних ринкових інструментів, таких як ф'ючерси, форварди та опціони, що дають змогу укладати ринкові угоди, засновані на прогнозі майбутньої ціни. Хоча ринкова оцінка переважно не відповідає істинній цінності природного капіталу, вона оперативно відображає сприйняття природного капіталу та окремих його елементів відповідно до стану економічної системи.

Зміни в обсягах природного капіталу визначаються мірою його самовідтворення. Фактори, що зумовлюють приріст природного капіталу, розглядалися вище, тож зупинимось на тих, які визначають його скорочення. Їх можна поділити на дві категорії – екологічні та економічні. Перші пов'язані зі станом природної системи, погіршення якого тією чи іншою мірою відображається на якості і фізичному обсязі природного капіталу. Економічні фактори пов'язані з вилученням елементів природного капіталу і їх включенням у процес суспільного відтворення. Обсяги вилучення залежать від стану економічної системи та впровадження досягнень НТП у сфері природокористування. Технологічні зміни (більш повне використання усіх корисних якостей сировини; зростання вилучення сировини із природних джерел; віднаходження речовин-замінників) призводять при інших незмінних умовах до зниження вилучення природних ресурсів.

Економічне зростання на індустріальній основі стимулює посилення залучення елементів природного капіталу у суспільне виробництво у першу чергу екстенсивно. Тобто йдеться про прискорене вилучення природного капіталу, а у випадку його перевищення над приростом природного капіталу – його виснаження та скорочення. Збільшення потреб в економічних ресурсах зростаючих економік спричиняє підвищення ціни ресурсів на глобальних ринках. У свою чергу, останнє призводить до переходу у категорію економічних зростаючої кількості природних ресурсів. Посилення вилучення природного капіталу у такому випадку спричиняє його нарощування за рахунок капіталізації природного багатства і підвищення ринкової оцінки навіть при розширенні його бази (тоді як збільшення ціни фізичної одиниці природного капіталу і навіть ціни сукупного природного капіталу при скороченні його фізичних обсягів – закономірність, що свідчить про зростаючу дефіцитність цих ресурсів).

Міфом є те, що постіндустріальна економіка, на відміну від індустріальної, зростає, не виснажуючи природний капітал. Видобуток сировини, за оцінками Boston Consulting Group, Tompson Financial Datastream, для інвесторів за останні п'ять років став найприбутковішою галуззю світової економіки. Середньорічний прибуток за ці роки тут становив 37%, тоді як, наприклад, у машинобудуванні – 30%, енергопостачанні – 24%, а у

постіндустріальному секторі технологій і телекомунікацій – лише 16% [9]. Після серйозної кризи сектору інформаційних технологій на початку тисячоліття серед найуспішніших компаній з найвищою капіталізацією знову в основному були сировинні, переважно нафтогазові ТНК. У цілому розвинуті країни з населенням в 1 млрд. осіб (16% світового населення) споживають зараз близько 80% світових ресурсів [10]. Це є доказом того, що ці країни, можливо, при збереженні чи навіть зростанні національного природного капіталу стимулюють непропорційне вилучення глобального природного капіталу. Піднесення світової економіки супроводжувалося збільшенням сировинних потреб, що особливо можна спостерігати на прикладі попиту на нафту. Ціна на нафту на світових ринках за останні роки різко зросла, перевищивши психологічну позначку в 100 американських доларів за барель і сягнувши 140 доларів (частково це було зумовлене зростаючим попитом при стабільній пропозиції). У зв'язку з переглядом завищених оцінок економічних ресурсів нафти фізичні обсяги цієї складової природного капіталу хоч і зменшилися (вилучення перевищувало приріст), однак загальна ринкова оцінка зросла. Збільшення цін стимулювало інтенсивне зростання капіталовкладень у розвідку нових джерел сировини та розвиток нових технологій у природокористуванні, що забезпечувало позитивні перспективи приросту природного капіталу.

Директор Дослідницького центру МВФ Олів'є Бланшар назвав високі сировинні ціни однією з причин глобальної економічної кризи. Він зазначив, що у світовій економіці почався серйозний спад після того, як вона зазнала два дуже великих шоки: швидке зростання цін на нафту і сировинні товари та фінансову кризу. Спад ділової активності, згорання багатьох інвестпроектів призвели до скорочення попиту на природні ресурси. Наслідком стало падіння ринкових цін на сировину: ціна барелі нафти на початку 2009 року знизилася до 45 американських доларів. Зменшуються витрати на геологорозвідку, розробку нових технологій у сфері природокористування. Скорочуються обсяги вилучення природних ресурсів, що сприяє збереженню наявного природного капіталу, однак суттєво знизився і приріст природного капіталу під час економічної кризи. У перспективі при падінні виробництва буде відбуватися виснаження природного капіталу, доки не завершиться кризовий період.

Отже, можна зробити певні висновки: якщо економічне зростання попри інтенсивне вилучення природних ресурсів забезпечує належні перспективи приросту природного капіталу, то економічний спад, хоч і уповільнює процеси вилучення, однак зводить нанівець перспективи приросту економічних ресурсів.

Література

1. Смит А. *Исследование о природе и причине богатства народов.* – М., 1972. – С. 205.
2. Кривень О.В. *Природний капітал в системі формування екологічно збалансованої економіки: Автореф. дис... канд. екон. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка.* – Львів, 2005. – 21 с.
3. Герасимова С. В. *Еколого-економічні аспекти формування передумов сталого розвитку в Україні.* – К.: Вища школа, 1999. – 74 с.

4. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природных ресурсов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – С. 52.
5. Олексюк О.І. Земля як ресурс сталого розвитку урбоєкосистеми // Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель: Матеріали Міжнар. наук. конф.: У 2-х ч. / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2000. – Ч. 1. – С. 129–133.
6. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. / Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С. та ін. – К.: РВПС України НАН України, 1999. – 716 с.
7. Свтушевський В.А. Використання і відтворення еколого-економічного потенціалу України в умовах формування ринкових відносин. – К., 1995. – С. 6.
8. Масленникова И.С., Горбунова В.В. Управление экологической безопасностью и рациональным использованием природных ресурсов: Учебное пособие. – СПб.: СПбГИЭУ, 2007. – 497 с.
9. Хайек Ш., Ярош Д. Признаки силы // Инвестиционная Газета. – К., 2008. – №41. – 20-26 октября. – С. 25–31.
10. Лук'янов А., Хахлюк А. Ефективно розпорядитися ресурсами // Міжнародні проблеми ресурсозабезпечення: Матер. Міжвід. наук.-теорет. конф. – К.: Інститут світової економіки міжнародних відносин НАН України, 2007. – 89 с.

УДК 316.485

В.В. САБАДАШ
Сумський державний університет

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО КОНФЛІКТУ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

Розвиток соціально-економічних систем – від традиційного до індустріального суспільства і далі до постіндустріального – нерозривно пов'язаний із виникненням нових видів конфліктів. Особливим різновидом таких конфліктів у сучасній системі природокористування є *екологічні* [1]. Соціально-економічна природа екологічних конфліктів (ЕК) частіш за все потребує політико-економічного узгодження на міждержавному рівні. Нехтування ЕК або несвоєчасне втручання з метою його врегулювання може призвести до загострення міждержавних (міжрегіональних) відносин, збройних конфліктів і сутичок і, як наслідок, становити значну загрозу еколого-економічній безпеці держав (регіонів) [2].

При дослідженні природи ЕК слід ураховувати таку його характерну особливість, як іманентність суспільству, тобто внутрішній зв'язок із суспільством і неможливість їх існування поза суспільством. ЕК є продуктом взаємодії (відносин) суспільства (або окремих груп) і природи. Еколого-економічний характер прояву ЕК, динаміка проходження, їх інтенсивність, механізми вирішення чи причини можливого згасання або трансформації в інші типи конфлікту визначаються особливостями життєдіяльності еколого-економічних систем, ресурсними режимами і соціоприродними умовами.